

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Μαριλένα Κοππά*

Στα τριάντα χρόνια που μεσολάβησαν από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα, τα Βαλκάνια γνώρισαν σημαντικές αλλαγές που επηρέασαν ριζικά το τοπίο της περιοχής, με αποκορύφωμα το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η πολιτική της Ελληνικής Δημοκρατίας απέναντι στον βαλκανικό περίγυρο προσδιορίστηκε από τις εκάστοτε δομικές μεταβολές και οργανώθηκε ως απάντηση στις νέες κάθε φορά συνθήκες. Η προσαρμογή αυτή δεν ήταν όμως πάντα επιτυχής.

Το διάστημα από την πτώση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών το 1974 έως σήμερα μπορεί να χωριστεί σε τρεις μεγάλες περιόδους που χαρακτηρίστηκαν από διαφορετικές προσεγγίσεις και, κατά συνέπεια, διαφορετικές πολιτικές της Ελλάδας απέναντι στα βαλκανικά κράτη. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι η κάθε περίοδος δε σημαδεύτηκε από σημαντικότερες εσωτερικές αντιφάσεις ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις του τόπου, σε σχέση με τα βαλκανικά ζητήματα.

Α' Περίοδος: 1974-1990

Αν και η περίοδος από το 1974 μέχρι το 1990 χαρακτηρίστηκε από τη συνέχιση προηγούμενων τάσεων και από την υπερκυριαρχία των διαχωριστικών γραμμών του Ψυχρού Πολέμου, κύριο στοιχείο της περιόδου ήταν η έμφαση, από ελληνικής πλευράς, στην ανάγκη πολυμερούς συνεργασίας μεταξύ των κρατών της περιοχής.¹

* Η Μαριλένα Κοππά είναι Επίκουρος Καθηγήτρια στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και Ερευνήτρια του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων.

1. Βλ. Thanos Veremis, «Greece and the Balkans in the Post-Cold War Era», *Greece and the New Balkans. Challenges and Opportunities*, Coufoudakis, Psomiades, Gerolymatos (eds.), Pella Publishing Company, New York, 1999, σ. 29-46, Constantine Svolopoulos, «Cooperation and Confrontation in the Balkans: An historical overview», *Greece and the new Balkans...*, ό.π., σ. 15-27.

Ο βασικός λόγος ήταν ότι, μετά το 1974, η κυρίαρχη αίσθηση απειλής από την Τουρκία ανάγκασε την Ελλάδα να αναπτύξει μια πολιτική που να στοχεύει στη σταθεροποίηση των βορείων συνόρων της. Χρειαζόταν λοιπόν διεθνή ερείσματα για την ισχυροποίηση της θέσης της έναντι της Τουρκίας. Η ελληνική βαλκανική πολιτική της περιόδου προσδιορίστηκε έτσι από την όξυνση της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης στην Κύπρο και το Αιγαίο.² Παράλληλα, η πτώση της δικτατορίας έπληξε την αξιοπιστία της ρητορικής περί «κομμουνιστικού κινδύνου» στην οποία είχε στηριχτεί το προηγούμενο καθεστώς. Ως συνέπεια, οι κυβερνήσεις του Κων. Καραμανλή υιοθέτησαν την πολιτική της προώθησης μιας πολυμερούς διαβαλκανικής συνεργασίας. Ο Καραμανλής επισκέπτεται το Βουκουρέστι το Μάιο 1975, το Βελιγράδι τον Ιούνιο και τη Σόφια τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς. Όμως θα είναι μέσω της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ) που θα κατορθώσει να θέσει τα θεμέλια των πολυμερών διαβαλκανικών συναντήσεων. Στόχοι ήταν η ενίσχυση της σταθερότητας και η θεσμοθετημένη συνεργασία μεταξύ των βαλκανικών κρατών, αλλά και η αναχαίτιση της απειλής που παρουσίαζε την εποχή εκείνη η Τουρκία. Πέντε διαβαλκανικές διασκέψεις ήταν το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής.³

Εκτός από τις σημαντικές πολυμερείς πρωτοβουλίες, μεγάλα βήματα έγιναν και στο διμερές επίπεδο. Το 1971, επέρχεται αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας. Κορυφαία στιγμή της προεσέγγισης των δύο χωρών θα είναι το 1988, όταν η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου, με υπουργό εξωτερικών τον Κάρολο Παπούλια, αποφασίζει την πολιτική άρση του εμπολέμου, με την παράλληλη διατήρηση των νομικών συνεπειών του.⁴ Έμφαση πρέπει επίσης να δοθεί στις σχέσεις με τη Βουλγαρία, όπου η κοινή αίσθηση απειλής «εξ ανατολών» έφερε πιο κοντά δύο χώρες που βρίσκονταν σε αντίπαλα στρατόπεδα και επέτρεψε μια ιδιαίτερα στενή συνεργασία. Γενικά, η αναφορά στον κίνδυνο από το βορρά δεν εξαλείφθηκε πλήρως, αν και ο εξ ανατολών κίνδυνος κέρδισε την πρωτοκαθεδρία.

Οι διαρκείς ελληνικές προσπάθειες για πολυμερή συνεργασία οδήγησαν πάντως σε σχέσεις που, αν και παγιωμένες, δεν ήταν απλές. Οι επαφές με τους Γιουγκοσλάβους για παράδειγμα, οδηγούσαν μονίμως στην ανάδειξη εκ μέρους τους

2. Στ. Αλειφαντής, «Η Ελλάδα στο βαλκανικό χώρο. 1974-1988», *Τα Βαλκάνια στο Σταυροδρόμι των Εξελίξεων*, Ροές, Αθήνα, 1988, σ. 369-450.

3. Αθήνας, 26.1.1976, Αγκυρας, 26.11.1979, Σόφιας, 15.6.1981, Βουκουρεστίου, 7.6.1982 και Βελιγραδίου, ό.π.

4. Αυτό ήταν ιδιαίτερης σημασίας, δεδομένου ότι υπήρχε θέμα επιστροφής αλβανικών περιουσιών στην Ελλάδα, περιουσιών που είχαν τεθεί υπό μεσεγγύηση με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ένα θέμα τελείως διαφορετικό από το επονομαζόμενο «Τσάμικο».

του μειονοτικού ζητήματος στην Ελλάδα (δηλαδή, στο θέμα των «μακεδονικών μειονοτήτων σε γειτονικές χώρες», όπως το αποκαλούσαν), την ώρα που η απάντηση της Αθήνας ήταν σταθερή και μονότονη: δεν υπάρχει μακεδονικό ζήτημα.

Β' Περίοδος: 1990-1995

Δυστυχώς έπρεπε να φτάσουμε στο 1990, που αποτελεί και το εναρκτήριο σημείο της δεύτερης περιόδου, για να διαπιστώσει η χώρα, και μάλιστα υπό εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, ότι το πρόβλημα υπάρχει και μαζί με αυτό πολλά άλλα. Το Μακεδονικό υπήρξε η κορυφή του παγόβουνου, που απέδειξε πόσο ανέτοιμη ήταν η Ελλάδα για τη μεγάλη πρόκληση της μετακομουνιστικής περιόδου. Στο διάστημα αυτό, η Ομοσπονδιακή Γιουγκοσλαβία διαλύθηκε μέσα στις φλόγες ενός πολέμου που άλλαξε το χάρτη των Βαλκανίων, επιβεβαιώνοντας με τον πιο δραματικό τρόπο ότι τίποτα πλέον δε θα ήταν το ίδιο. Νέα κράτη εμφανίστηκαν και άλλα παλιά, όπως η Αλβανία, κινδύνεψαν να εξαφανιστούν μέσα στη δίνη του εμφύλιου πολέμου και της οικονομικής κατάρρευσης. Δύο ήταν οι βασικές αλλαγές στη Βαλκανική:

- η επανενοποίηση του χώρου με την κατάργηση των ιδεολογικών διαχωριστικών γραμμών και
- η έντονη επανεθνικοποίηση όλων των διαφορών και αντιθέσεων τόσο μεταξύ των κρατών, όσο και στο εσωτερικό τους.

Ο βαλκανικός περίγυρος άλλαξε ριζικά. Οι σταθερές, βάσει των οποίων η Ελλάδα προσδιόριζε τον κόσμο αλλά και αυτοπροσδιοριζόταν, κλονίστηκαν συθέμελα. Τα παλιά εργαλεία ανάλυσης δεν επαρκούσαν. Χρειάζονταν νέες μέθοδοι και νέοι τρόποι προσέγγισης μιας ρευστής και διαρκώς μεταβαλλόμενης πραγματικότητας. Γρήγορα κατέστη φανερό ότι η διαδικασία μετάβασης στην οποία εισήλθαν οι πρώην κομμουνιστικές χώρες δεν ήταν μια γραμμική πορεία με σαφή ημερομηνία έναρξης και σαφή ημερομηνία λήξης. Παράλληλα, η ίδια διαδικασία μετάβασης δεν αφορούσε μόνο τις πρώην κομμουνιστικές χώρες: Όσο και αν αυτό ακούγεται παράδοξο, και οι λοιπές χώρες εισήλθαν σε μια πρωτόγνωρη διαδικασία, απαντώντας και αντιδρώντας στην ουσία στις κοσμοϊστορικές αλλαγές που λάμβαναν χώρα ολόγυρα τους. Και ο λόγος είναι ότι όλες οι άλλες χώρες –και μαζί η Ελλάδα– προσδιορίζονταν στη βάση της αντίθεσής τους με αυτό τον άλλο κόσμο. Το άνοιγμα των συνόρων, η μαζική μετανάστευση από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης προς τη Δύση, η κατάργηση των απόλυτων και σαφών διαχωρι-

στικών γραμμών, άλλαξε ριζικά τον τρόπο με τον οποίο αυτοπροσδιορίζονταν οι δυτικές χώρες, άλλαξε την ίδια την εικόνα που είχαν για τον εαυτό τους, εισάγοντας παράλληλα τα προβλήματα των υπό μετάβαση χωρών στους κόλπους των ιδίων των κοινωνιών τους, κυρίως μέσω της μετανάστευσης, με απρόβλεπτες συνέπειες.

Δυστυχώς η Ελλάδα, μπροστά σε αυτή τη ρευστή πραγματικότητα ανέπτυξε αμυντικά χαρακτηριστικά και επέτρεψε την επανεμφάνιση φαινομένων που ανήκαν στο παρελθόν. Παράλληλα άσκησε την πολιτική της για την ευρύτερη βαλκανική περιφέρεια στηριζόμενη σε στερεότυπα αλλά και ιδεολογήματα που πολύ απείχαν από την πραγματικότητα. Αυτό το γεγονός και μόνο δημιούργησε μεγάλα προβλήματα στο σχεδιασμό, τη χάραξη και υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Η Ελλάδα είχε την ιδανική θέση για να διαδραματίσει ένα σταθεροποιητικό ρόλο στην περιοχή. Τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν όμως έτσι. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου βρήκε την Ελλάδα απροετοίμαστη, έρμαιο εξελίξεων που την ξεπερνούσαν. Αν και μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, επικράτησε η αίσθηση της απόλυτης απομόνωσης σε έναν μεταβαλλόμενο και συχνά επιθετικό κόσμο, με αποτέλεσμα τη μεταβολή της χώρας μας από εν δυνάμει διαιτητή μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών στη βαλκανική κρίση της δεκαετίας 1990 σε μέρος του προβλήματος. Δεν πρέπει φυσικά να ξεχαστεί και ο ιδιαίτερα αρνητικός ρόλος συγκεκριμένων πολιτικών προσώπων που θεώρησαν ότι τα εθνικά θέματα ήταν το καταλληλότερο μέσο για την ανάδειξή τους στην πολιτική ζωή της χώρας και χρησιμοποίησαν τα θέματα αυτά ως όχημα πολιτικής ανέλιξης.

Η πολιτική αντιπαράθεση εξάλλου αποκτά νέα μορφή· πλέον η βασική διαίρεση ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις ακολουθεί τις διαιρέσεις στα επονομαζόμενα εθνικά ζητήματα, περισσότερο από την κλασική διαίρεση αριστεράς-δεξιάς. Ο πρώην υπουργός εξωτερικών Μ. Παπακωνσταντίνου σημειώνει: «*Με αυτά που αποκαλούμε εθνικά θέματα καταφέραμε να χωρίζουμε τους Έλληνες σε πατριώτες ή υπερπατριώτες και σε μειοδότες ή προδότες, ανάλογα με την τοποθέτησή τους*».⁵ Η πρωτοκαθεδρία των θεμάτων εξωτερικής πολιτικής στον πολιτικό διάλογο δεν αφορούσε μόνο τις πολιτικές ηγεσίες αλλά άγγιξε, κατά πρωτοφανή τρόπο, και ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και το 1994 η εξωτερική πολιτική θεωρείται το σημαντικότερο πρόβλημα της χώρας από το 40,6% των ερωτηθέντων.⁶

5. Μ. Παπακωνσταντίνου, «Ελλάδα και Σκόπια. Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης», *Κείμενα Εξωτερικής Πολιτικής*, vol. 1, Μάρτιος 1995, ΚΠΕΕ, Αθήνα, 1994, σ. 3.

6. Πανελλαδικές τάσεις MRB, Μάιος 1994. Αναφέρεται από τον Γιάννη Λούλη στο άρθρο «Κοινή γνώμη και εξωτερική πολιτική: το '94 ως κομβικό σημείο», *Επετηρίδα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής 1995*, ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 121-135.

Κατά το διάστημα 1992-1994, η Ελλάδα είχε σχεδόν εχθρικές σχέσεις με τρεις γείτονές της (Αλβανία, ΠΓΔΜ, Τουρκία), γεγονός που έθετε διεθνώς σε αμφισβήτηση την ικανότητά της να διαδραματίσει έναν σταθεροποιητικό ρόλο στην περιοχή.

Τα σοβαρά προβλήματα εμφανίστηκαν κυρίως σε τρία θέματα. Αρχικά, οι σχέσεις με την Αλβανία πέρασαν μια μεγάλη κρίση λόγω της επαμφοτερίζουσας στάσης της κυβέρνησης Μητσοτάκη. Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας αφενός στήριζε το ιδεολογικά συγγενές Δημοκρατικό Κόμμα Αλβανίας υπό τον Σάλι Μπερίσα και αφετέρου ανεχόταν ή/και επέτρεπε τη δράση εθνικιστικών κύκλων. Ιδιαίτερα κρίσιμη πάντως για τις διμερείς σχέσεις υπήρξε η δήλωση το 1989 του τότε υπουργού εξωτερικών της Οικουμενικής Κυβέρνησης, Αντώνη Σαμαρά. Ο υπουργός συνέδεσε τα γεγονότα που συνέβαιναν τότε στη Ρουμανία με την καταπίεση των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, δυναμιτίζοντας έτσι το καλό κλίμα που είχε οικοδομηθεί. Η δήλωσή του συνοδεύτηκε από μια ευχή «... *εύχομαι του χρόνου να κάνουμε όλοι μαζί Χριστούγεννα στην πατρίδα*». Ως απάντηση στην πίεση, οι Αλβανοί άνοιξαν τα σύνορα διευκολύνοντας τη μαζική έξοδο όχι μόνο των Βορειοηπειρωτών αλλά και πολλών χιλιάδων Αλβανών. Η στάση αυτή συνέβαλε ουσιαστικά στον αφελληνισμό παραδοσιακά ελληνικών περιοχών της Νότιας Αλβανίας και στην αλλαγή του χάρτη μιας ιδιαίτερα ευαίσθητης περιοχής. Αλλά και οι παλινδρομήσεις στο θέμα των υποσχέσεων προς την Αλβανία είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές. Η ελληνική κυβέρνηση είχε υποσχεθεί μια πίστωση 20 εκατομμυρίων δολαρίων το 1991, έναντι της υπόσχεσης για άνοιγμα τριών προξενείων στη Νότια Αλβανία. Ο μαξιμαλιστικός αυτός στόχος οδήγησε στην απόρριψη της πρότασης εκ μέρους της αλβανικής κυβέρνησης, με την αντιπρόταση για δημιουργία ενός προξενείου. Η ελληνική κυβέρνηση την απέρριψε, αρνούμενη παράλληλα να δώσει το ποσό της πίστωσης που είχε υποσχεθεί. Το ποσό αυτό καταβλήθηκε τελικά από την Τουρκία σε μια κίνηση «γενναιοδωρίας» απέναντι σε μια πάσχουσα χώρα. Η έλλειψη μιας συγκροτημένης κρατικής πολιτικής για την Αλβανία αναπληρώθηκε, όπως ήταν φυσικό, από τους «επαγγελματίες του βορειοηπειρωτισμού»,⁷ η δράση των οποίων ξεκινούσε από το ραδιοσταθμό της Κέρκυρας και έφτανε έως τα γεγονότα της Επισκοπής, δηλαδή την επίθεση Ελλήνων μασκοφόρων εντός αλβανικού εδάφους, γεγονός που στοίχισε τη ζωή δύο Αλβανών στρατιωτών και τη σύλληψη πέντε Βορειοηπειρωτών.

Η κυβερνητική αλλαγή του 1993 άλλαξε το κλίμα με τον περιορισμό και την περιθωριοποίηση των ακροεθνικιστικών ομάδων αλλά και τη βαλκανική περιοδεία του υπουργού εξωτερικών Κάρολου Παπούλια που βελτίωσε τις σχέσεις με τις βαλ-

7. Βλέπε την ανάλυση του Στ. Λυγερού, *Σκόπια, Το Αγκάθι της Βαλκανικής*, «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνης, Αθήνα, 1992, σ. 158-183.

κανικές χώρες, αναπτύσσοντας την ιδέα μιας συνολικής, ολοκληρωμένης πολιτικής της Ελλάδας για τα Βαλκάνια.⁸ Τα προβλήματα όμως δεν εξαλείφθηκαν πλήρως.

Βέβαια, η σχέση με την ΠΓ Δημοκρατία της Μακεδονίας ήταν η πιο προβληματική. Η διαφορά γύρω από το όνομα καθόρισε όλη την πολιτική μας απέναντι στην ασταθή αυτή δημοκρατία οδηγώντας την επανειλημμένως στα πρόθυρα της διάλυσης.⁹ Η ρητορική για «σκοπιανό επεκτατισμό» δέθηκε κατά παράδοξο τρόπο με μια μεγαλομανιακή ρητορική για «ελληνική ηγεμονία στα Βαλκάνια», για «ελληνική διείσδυση» και για «βαλκανική ενδοχώρα», κάτι που παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον. Και συνδέθηκε φυσικά με την εξιδανίκευση των «αδελφών μας Σέρβων» και την ηρωοποίηση ατόμων όπως ο Ράντοβαν Κάρατζιτς ή ο Ράτκο Μλάντιτς ως τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα. Η πλήρης ιδεολογικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής, η ξενοφοβία αλλά και η εργαλειακή χρήση της ιστορίας, χαρακτήρισαν μια κρίσιμη περίοδο που θα μπορούσε να δει τα πράγματα να εξελίσσονται αλλιώς. Το μέλημα ασφάλειας δεν ήταν πάντα το κυρίαρχο. Υπήρξε πλήρης απώλεια του μέτρου, δεδομένου ότι ως βασική απειλή για τη χώρα προβαλλόταν το ασθενές κράτος στα βόρεια σύνορα («κρατίδιο» κατά την ορολογία της εποχής) και όχι ο παραδοσιακός «εχθρός», η Τουρκία. Η αφομοίωση της άποψης αυτής από το μεγαλύτερο μέρος της κοινής γνώμης, όπως προκύπτει από τις δημοσκοπήσεις,¹⁰ δείχνει την έκταση του φαινομένου που άγγιξε τα όρια της ψύχωσης. Καλλιεργήθηκαν ουτοπικοί μαξιμαλιστικοί στόχοι¹¹ που μετέτρεψαν μια διαπραγματεύσιμη διαφορά σε σύγκρουση μηδενικού αθροίσματος με δραματικά αποτελέσματα. Έφταιγαν μόνο οι πολιτικοί; Μάλλον έπαιξαν πάνω στο γενικότερο κλίμα ανασφάλειας που, κατά παράδοξο τρόπο, είχε καλλιεργηθεί στον πληθυσμό. Δε θα έπρεπε να παραλειφθεί στο σημείο αυτό ο απολύτως αρνητικός ρόλος των ΜΜΕ που, ανεξαρτήτως πολιτικής απόχρωσης, ήταν ευθυ-

8. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η άποψη αυτή όταν διατυπώνεται από το νυν υφυπουργό εξωτερικών Γ. Βαλινάκη, σχετικά με τη θετική αλλαγή της βαλκανικής πολιτικής επί των κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ μετά το 1993. Βλέπε: Γ. Βαλινάκης, *Με Όραμα και Πρόγραμμα. Εξωτερική Πολιτική για μια Ελλάδα με Αυτοπεποίθηση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 193.

9. Δύο ήταν τα βασικά επιχειρήματα των «υπερασπιστών» της αποκλειστικότητας του ονόματος «Μακεδονία»: Πρώτον ότι, παρά το γεγονός ότι η ΠΓΔΜ ήταν ένα εξαιρετικά αδύναμο κράτος, η χρήση του ονόματος «Μακεδονία» θα μπορούσε, στο μέλλον, να αποτελέσει απειλή για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας. Δεύτερον, ότι η μικρή χώρα θα μπορούσε εύκολα να γίνει υποχείριο άλλων, ισχυρότερων κρατών με βλέψεις στην εδαφική ακεραιότητα της χώρας μας.

10. Βλ. Τάσεις MRB, Ιούνιος 1992: Το «Σκοπιανό» είναι το πιο σημαντικό πρόβλημα της εξωτερικής πολιτικής για το 60,2% των ερωτηθέντων, ό.π.

11. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η σειρά προτάσεων για άλλα ονόματα, όπως Δαρδανία, Σκλαβηνία ή Σλαβονία. Βλέπε για παράδειγμα, Ν. Κ. Μουστόπουλος, *Τα Γεωγραφικά Όρια της Μακεδονίας και μια Άλλη Παράμετρος του Προβλήματος*, Αθήνα, 1995, σ. 58.

γραμμισμένα στη στήριξη της σκληρής γραμμής. «Το όνομά μας είναι η ψυχή μας» υπήρξε ένα χαρακτηριστικό σύνθημα της εποχής, αγνοώντας ότι στην ουσία ίσχυε ακριβώς το αντίθετο: το όνομα της χώρας αποτελούσε βασικό στοιχείο της νεαρής εθνικής ταυτότητας των κατοίκων της. Άρα το όνομά τους ήταν η ψυχή τους.

Στην προσπάθεια για επηρεασμό της διεθνούς κοινής γνώμης, η ελληνική διπλωματία χρησιμοποίησε αποκλειστικά το χαρτί της προβολής ιστορικών επιχειρημάτων, μετατρέποντας σε εξαγωγίμο είδος μια επιχειρηματολογία που συγκινούσε μόνο τους Έλληνες.¹² Το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών, εξωθεσμικό και άτυπο όργανο, που το είδαμε να συγκαλείται πρόσφατα γύρω από το θέμα του Σχεδίου Ανάν για την Κύπρο, ήρθε να δυσκολέψει ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Η απόφαση «Όχι στον όρο Μακεδονία ή τα παράγωγά του» εγκλώβισε όλα τα πολιτικά κόμματα σε μια αδιέξοδη πολιτική, παρουσιάζοντας μια εικόνα ενότητας και συναίνεσης των πολιτικών δυνάμεων και έτσι αποστερώντας ουσιαστικά τη χώρα από μια αξιόπιστη πολιτική δύναμη η οποία στο μέλλον θα μπορούσε να προχωρήσει σε έναν αξιοπρεπή συμβιβασμό. Αντίθετα, η απόφαση αυτή, με ευθύνη κυρίως του υπουργού εξωτερικών και ενδεχομένως και του τότε προέδρου της δημοκρατίας Κων. Καραμανλή,¹³ αλλά και με συνυπευθυνότητα όλων των κομμάτων, πλην του ΚΚΕ, ανέβαλε τα δύσκολα για το μέλλον, μένοντας σε μια ακραία και αδιέξοδη στάση. Ίσως η στάση ορισμένων πολιτικών προσώπων να μην αρκούσε για να εξελιχθούν τα πράγματα όπως εξελίχτηκαν, αν δεν υπήρχαν και όσοι δεν αντιστάθηκαν στον εθνικισμό, φοβούμενοι το πολιτικό κόστος. Αυτό αφορά τόσο την κυβέρνηση Μητσοτάκη όσο και την αντιπολίτευση του Α. Παπανδρέου αλλά και την ηγεσία του Συνασπισμού.¹⁴ Σε άμεση συνάρτηση με τα παραπάνω πρέπει να αναλυθεί και το φαινόμενο των τεράστιων κινητοποιήσεων της περιόδου, με προεξάρχουσα τη συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη με στόχο τον επηρεασμό της διεθνούς κοινότητας. Το σύνθημα που κυριαρχούσε ήταν το «Η Μακεδονία ήταν, είναι και θα είναι ελληνική». Όμως ακούστηκαν και άλλα, που αμαύρωσαν περαιτέρω την εικόνα της χώρας μας, όπως «Τσεκούρι και φωτιά στα σκοπιανά σκυλιά». Είναι σαφές ότι η ελληνική κοινωνία είχε ευαισθητοποιηθεί γύρω από το θέμα αυτό, συνεπικουρούμενη και από την ομοφωνία του ελληνικού τύπου για τα «ελληνικά δίκαια», ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης. Αλλά η

12. Βλ. Την ανάλυση του Στ. Αυγερού, Σκόπια..., ό.π., σ. 136 επ.

13. Ο Κων. Καραμανλής, λόγω καταγωγής, είχε μια ιδιαίτερη ευαισθησία στο ζήτημα αυτό.

14. Σ. Βαλντιέν, *Μακεδονικό και Βαλκάνια*, 1991-1994, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 34-60. Βλέπε και Ν. Μουζέλης, «Σκοπιανό: από το κακό στο χειρότερο», *Ο Εθνικισμός στην Ύστερη Ανάπτυξη*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 59-62, Duncan Perry, «The Republic of Macedonia and the odds for survival», *RFE/RL research report*, November 20, 1992, Α. Λιάκος/Α. Ελεφάντης/Α. Μανιατάκης/Δ. Παπαδημητρόπουλος, *Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Βαλκανική Πολιτική*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1993.

συγκέντρωση της Θεσσαλονίκης με τα δύο εκατομμύρια άτομα οφείλει αναμφίβολα τον όγκο της και στη μεγάλη κινητοποίηση του κρατικού μηχανισμού, ώστε να εξασφαλιστεί η μέγιστη συμμετοχή στο συλλαλητήριο. Σχολεία έκλεισαν, τα μέσα μαζικής μεταφοράς μετέφεραν πολίτες δωρεάν προς και από τη συγκέντρωση και η παρουσία στο χώρο της συγκέντρωσης θεωρήθηκε «εθνικό χρέος». Αξίζει τέλος να σημειωθεί ένα απόσπασμα από το ψήφισμα που εκδόθηκε μετά τη συγκέντρωση: «Τα Σκόπια προσφέρουν μόνο εγκληματίες και πάσης φύσεως διεστραμμένους ανθρώπους». Ακραίες ρατσιστικές τοποθετήσεις που συνοδεύονταν από απόλυτη άρνηση οποιασδήποτε διαφορετικής γνώμης.¹⁵

Το διάστημα 1992-1995 αναλώθηκε στη σκληρή προσπάθεια της Ελλάδας να εμποδίσει την αναγνώριση της γειτονικής χώρας υπό το συνταγματικό όνομά της.¹⁶ Κατά το διάστημα αυτό η Ελλάδα επέβαλε δύο εμπάργκο εναντίον της γειτονικής χώρας: το πρώτο κατά την κυβέρνηση Μητσοτάκη, τον Αύγουστο 1992, το οποίο και αφορούσε αποκλειστικά το πετρέλαιο, και το δεύτερο, το Φεβρουάριο του 1994, όταν ο τότε πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου, όμηρος της προεκλογικής πλειοδοσίας και στα εθνικά θέματα, κήρυξε έναν πλήρη εμπορικό αποκλεισμό στη χώρα. Είναι γεγονός ότι ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ δεν είχε πλέον απέναντί του ως αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης το μετριοπαθή Κ. Μητσοτάκη αλλά τον Μ. Έμπερτ που τον εξωθούσε σε ολοένα πιο σκληρή γραμμή.

Την ίδια ώρα, οι συζητήσεις για τον «παντουρκιστικό κίνδυνο» (ως αντίδραση στην πολιτική και τις διακηρύξεις του Τουργκούτ Οζάλ) και το «μουσουλμανικό τόξο» στα Βαλκάνια διατηρούσαν ανοιχτή την πιθανότητα εντάσεων με την Τουρκία. Το μουσουλμανικό ή, για την ακρίβεια, το τουρκοκεντρικό τόξο, ακόμη και αν υπήρξε, είναι αμφίβολο κατά πόσο ήταν αποτελεσματικό. Όμως η αίσθηση της «περικύκλωσης» από την Τουρκία χαρακτήρισε όλο τον παραλογισμό της περιόδου: Αν ένα τέτοιο τόξο υπήρχε, η λογικότερη στάση θα ήταν η πολιτική προσέγγισης με τους βόρειους γείτονες. Αντίθετα, η Ελλάδα αποξένωσε όλα τα βαλκανικά κράτη με τα οποία συνορεύει με μια εθνικιστική ρητορική, επίσημη ή ημι-επίσημη, γεγονός με ιδιαίτερο κόστος και στη διεθνή παρουσία της χώρας.

15. Ό.π., σ. 56. Όπως αναφέρει ο Α. Λιάκος: «Πώς χαράχτηκε μια δεσμευτική γραμμή για το τι επιτρέπεται να λέγεται δημοσίως για τα προβλήματα αυτά και γιατί ανέλαβε ο εισαγγελέας να την εφαρμόσει...», Α. Λιάκος, «Βαλκανική κρίση και εθνικισμός» στο Α. Λιάκος κ.ά. ό.π., σ. 11.

16. Παρά τις αντιδράσεις της διεθνούς κοινότητας, η Ελλάδα πέτυχε να πείσει το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών να δεχτεί το 1993 τη χώρα ως νέο μέλος υπό το σύνθετο όνομα «Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας». Το κόστος από αυτές τις «εθνικές επιτυχίες» ήταν σε βάθος χρόνου ιδιαίτερα μεγάλο για το διεθνές κύρος της χώρας μας. Βλ. D. Conostas, Ch. Papasotiriou, «Greek policy responses to the post-Cold War Balkan environment», *Greece and the New Balkans...*, ό.π., σ. 213-237.

Την εποχή αυτή, όπως πολλοί θυμούνται, είχε ιδιαίτερη απήχηση στην Ελλάδα η πολιτική των «αξόνων». Η ελληνική πολιτική κατά τη διετία 1990-1991 στόχευε στην εξασφάλιση της περιφερειακής σταθερότητας της προηγούμενης περιόδου, μέσω της διατήρησης της στενής ελληνογιουγκοσλαβικής σχέσης που αναπτύχθηκε μετά το 1949. Η Ελλάδα έπρεπε δηλαδή να ενισχύσει τον ελληνοσερβικό άξονα ώστε να αναχαιτίσει την απειλή της Τουρκίας.¹⁷ Στο όνομα αυτής της λογικής, επανήλθε το σύνθημα «Ελλάς – Σερβία – Συμμαχία», ενώ παράλληλα στηρίζαμε τη Σερβία και τους απανταχού Σέρβους ηγέτες σε όλες τις φάσεις της γιουγκοσλαβικής κρίσης. Ο Μιλόσεβιτς, ο Μλάντιτς και ο Κάρατζιτς ετύγχαναν υποδοχής ηρώων στην Αθήνα, σε όλη αυτή την περίοδο. Παράλληλα, δαιμονοποιήσαμε την πολιτική της Δύσης έναντι της Σερβίας, η οποία παρουσιάστηκε μέσα από τα ελληνικά ΜΜΕ ως το έθνος-θύμα, ενώ παράλληλα αγνοήθηκε η αυταρχική διακυβέρνηση του Μιλόσεβιτς, τα εγκλήματα πολέμου που διαπράχθηκαν αλλά και η καταπίεση των μειονοτήτων.¹⁸

Για να ολοκληρώσω την περιδιάβαση στην περίοδο αυτή, η ελληνική πολιτική, κατά το χρονικό αυτό διάστημα, σφραγίστηκε από ιδεολογήματα και στερεότυπα. Ο χωρισμός της διεθνούς κοινότητας, για μια ακόμη φορά, σε φιλέλληνες και ανθέλληνες (όπου οι δεύτεροι σαφώς πλειοψηφούν και συνωμοτούν κατά της χώρας μας), η απειλή από την ΠΓΔΜ, το μουσουλμανικό τόξο, ο μύθος για την ισχυρότερη εθνική ταυτότητα των Ελλήνων (αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν προγενέστερες και νεότερες εθνικές ταυτότητες, όχι όμως εγκυρότερες ή νομιμότερες), ο μύθος για την ελληνική διεύθυνση κι ηγεμονία, όλα αυτά στοίχειωσαν το συλλογικό φαντασιακό και αποτέλεσαν το άλλοθι για την ατολία, το φόβο της διαφορετικότητας, την ανασφάλεια και την σκοπιανοποίηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για μια μακρά και κρίσιμη περίοδο.

Γ' Περίοδος: 1995 έως σήμερα

Η τρίτη περίοδος ξεκινά ουσιαστικά μετά το 1995, με ορόσημο την υπογραφή της ενδιάμεσης συμφωνίας με την ΠΓΔΜ. Την περίοδο αυτή, με την αποσκοπιανοποίηση της εξωτερικής μας πολιτικής, οι ιδέες για ηγεμονία θα υποχωρήσουν μπροστά στην πιο ρεαλιστική προσέγγιση για συνεργασία και αλληλεξάρτηση. Η σημαντική οικονομική διεύθυνση στην περιοχή θα ενταθεί και θα στραφεί κατά ένα μέρος στους τομείς των υποδομών. Η στρατηγική για τη δημιουργία αξόνων υ-

17. D. Constanas, Ch. Papasotiriou, «Greek policy responses to the post-Cold War Balkan environment», *Greece and the New Balkans...*, ό.π., σ. 213-237.

18. Για την περίοδο αυτή, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το άρθρο του Σ. Βαλντέν, «La politique balkanique grecque de 1990 a 1995», *CSS Survey*, no 7-8, July-August 1996.

ποχώρησε μπροστά σε μια λογική περιφερειακής συνεργασίας. Η Ενδιάμεση Συμφωνία έδωσε μια σημαντική ώθηση στις διμερείς σχέσεις με την ΠΓΔΜ παραπέμποντας το θέμα του ονόματος σε διμερείς διαπραγματεύσεις υπό την αιγίδα των ΗΕ. Οι διεργασίες στο εσωτερικό της χώρας όλο το επόμενο διάστημα είναι μεγάλες. Το ζήτημα της ΠΓΔΜ φεύγει από τις προτεραιότητες, οι σχέσεις με την Αλβανία βελτιώνονται, η Ελλάδα αποστασιοποιείται από το καθεστώς Μιλόσεβιτς. Μέσα από όλα αυτά, η Ελλάδα συνειδητοποιεί ότι δεν μπορεί να αποτελεί μέρος του προβλήματος, αλλά και ότι η σταθερότητα στις γύρω χώρες είναι πρόκριμα για τη σταθερότητα και ευημερία και της ίδιας. Η ιδέα για μόνη χώρα της ΕΕ στην περιοχή αντικαθίσταται από την εκτίμηση ότι μόνο τα ευρωπαϊκά Βαλκάνια μπορούν να προσφέρουν το πλαίσιο για την ολόπλευρη ανάπτυξη της χώρας μας και την ανάδειξη των πλεονεκτημάτων της. Ισχυρά και ευρωπαϊκά Βαλκάνια, ως ζώνη ειρήνης και όχι εγγενούς αστάθειας, είναι η μόνη εγγύηση για το μέλλον. Οι διεργασίες για την αλλαγή αυτής της προσέγγισης ήταν επώδυνες, χρειάστηκαν χρόνο, και σε μεγάλο βαθμό ακόμη και αλλαγή νοοτροπιών. Η άποψη ότι το εθνικό συμφέρον εξασφαλίζεται μέσα από την ευημερία και σταθερότητα όλης της περιοχής χρειάστηκε τη συνειδητοποίηση αλλά και την αξιοποίηση της διπλής ταυτότητας της Ελλάδας ως μέλος του θεσμικού συστήματος του ανεπτυγμένου κόσμου αλλά και ως βαλκανική χώρα. Ουσιαστικά, από το 1995 και μετά συγκροτήθηκε μια συνολική βαλκανική προσέγγιση, δηλαδή μια περιφερειακή προσέγγιση στην ασφάλεια, ευημερία και δημοκρατία, με έμφαση στην ανθρωπιστική βοήθεια, στις αρχές του σεβασμού της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας όλων των κρατών της περιοχής, στο σεβασμό των υφιστάμενων συνόρων και την αποθάρρυνση τυχόν αποσχιστικών τάσεων.¹⁹ Στα θέματα αυτά φαίνεται να υπήρχε όλο το διάστημα αυτό διακομματική συναίνεση και όλα δείχνουν ότι η νέα κυβέρνηση υπό τον Κώστα Καραμανλή στοχεύει να ακολουθήσει το ίδιο πλαίσιο πολιτικής.

Ακόμη βέβαια όλα τα προβλήματα δεν έχουν λυθεί και παραμένουν εκκρεμότητες σε σχέση με τις γειτονικές χώρες. Για παράδειγμα, το θέμα του ονόματος της ΠΓΔΜ έχει φτάσει πλέον σε μια ωρίμανση που απαιτεί λύση. Ενδεχομένως, η διαδικασία προσέγγισης της χώρας με την ΕΕ να προσφέρει ακριβώς το πλαίσιο για να επιτευχθεί μια λύση. Γενικά, η Ελλάδα στάθηκε πρωτοπόρα στην προσέγγιση των Βαλκανίων με την ΕΕ, ως μόνο μέσο για την ευημερία και ασφάλεια της ευρύτερης περιοχής. Η διακήρυξη της Θεσσαλονίκης κατά τη Σύνοδο Κορυφής, το καλοκαίρι του 2003, έδωσε ένα σαφές μήνυμα για το πώς πρέπει να προχωρήσει η προσέγγιση των Βαλκανίων με την Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και ένα πλαίσιο που οριοθετεί και κατευθύνει την πολιτική της ΕΕ στην περιοχή.

19. Βλ. Άρθρο Γ. Α. Παπανδρέου, *Καθημερινή*, 16 Ιανουαρίου 2000.

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Θάνος Βερέμης*

Η περίοδος που διανύει η Τουρκία είναι πιθανό να αποτελέσει τομή στη μεταπολεμική της ιστορία. Το ισλαμογενές κόμμα της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης κατάφερε να εδραιωθεί εκλογικά μετά τις δημοτικές εκλογές και ο ηγέτης του, Ρετζίπ Ταγίπ Ερντογάν, να αναδειχθεί σε δεινό διαπραγματευτή στη Λουκέρνη αλλά και αξιόμαχο αντίπαλο του κεμαλικού συστήματος στην εσωτερική του πολιτική.

Η παραδοσιακή κεμαλική αντίληψη ότι ο εκσυγχρονισμός και η πρόοδος είναι προϊόντα πεφωτισμένης κρατικής καταπίεσης, αγνόησε συστηματικά το κράτος δικαίου και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η κεμαλική ιθύνουσα τάξη δεν κατάλαβε ποτέ ότι τα στοιχεία αυτά συνιστούν τη μεγαλύτερη κατάκτηση της δυτικής κοινωνίας και αντίθετα πίστεψε ότι οι δυτικές επικλήσεις αυτών των αγαθών συνιστούν κακόβουλες παγίδες που σκοπό έχουν να υπονομεύσουν την τουρκική ενότητα. Η τουρκική κοινωνία των πολιτών που άρχισε να χειραφετείται μετά την υποχώρηση του κρατισμού κατά τη δεκαετία του 1980, παρουσίασε ενδιαφέρουσες διασυνδέσεις με τις θρησκευόμενες ομάδες του πληθυσμού. Η αντίσταση του ισλαμικού στοιχείου εναντίον των απαγορεύσεων του κοσμικού καθεστώτος δημιούργησε νέες προοπτικές μεταρρύθμισης ενός απολιθωμένου τουρκικού συστήματος. Ο Ερντογάν εκπροσωπεί μια σιωπηλή τουρκική πλειοψηφία που απέκτησε σταδιακά οικονομική και πολιτική επιφάνεια. Ο Τούρκος πρωθυπουργός ανακαλύπτει ότι οι αξίες που εμπνέουν τους οπαδούς του δεν είναι ασύμβατες με εκείνες των πολιτικών κομμάτων της Ευρώπης.

Το ζήτημα που απασχολεί περισσότερο τους Έλληνες είναι ποιο ρόλο εξωτε-

* Ο Θάνος Βερέμης είναι Καθηγητής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Μέλος του ΔΣ στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ).

ρικής πολιτικής θα επιλέξει τελικά η Τουρκία από τους δυο που εναλλάσσονταν ή και συμβίωναν τα τελευταία τριάντα χρόνια. Του «μονωτικού παράγοντα»¹ στην περιοχή ή της ηγεμονικής δύναμης;

Από τη δημιουργία του κεμαλικού κράτους ο κεμαλισμός φρόντισε να υιοθετήσει το ρόλο του «μονωτικού παράγοντα». Με εξαίρεση την κατάληψη της Αλεξανδρέττας το 1938, οι Τούρκοι ηγέτες ακολούθησαν τη συνταγή της ουδετερότητας και της αποχής από περιφερειακές διεκδικήσεις ως τις αρχές του Ψυχρού Πολέμου. Η σοβιετική απειλή έσπρωξε τη χώρα στο δυτικό στρατόπεδο ώστε να γίνει, μαζί με την Ελλάδα, στυλοβάτης της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου προκάλεσε κρίση στη γεωστρατηγική ταυτότητα της Τουρκίας που αποκαταστήθηκε μετά τον πόλεμο στον Κόλπο. Ο ρόλος του εθνικού κέντρου των Τουρκομάνων της Κεντρικής Ασίας και ο ανταγωνισμός για τους αγωγούς της Κασπίας, προσέδωσαν στην Τουρκία μια νέα περιφερειακή αποστολή. Η ειδική σχέση με το Ισραήλ και ο πόλεμος στο Ιράκ απομάκρυναν ακόμη περισσότερο την κεμαλική ηγεσία από το ρόλο του «μονωτικού παράγοντα».

Η επιθυμία του κόμματος της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης να φέρει την Τουρκία στην ΕΕ αποτελεί διορθωτική κίνηση προς την κατεύθυνση του «μονωτικού παράγοντα». Η αναμονή της ημερομηνίας έναρξης των διαπραγματεύσεων με την ΕΕ, αποθαρρύνει τις ηγεμονικές φιλοδοξίες του βαθέος κράτους. Οι άγνωστοι ωστόσο παράγοντες στο μελλοντικό τουρκικό προσανατολισμό είναι πολλοί: Οι πολιτικές ηγεσίες, οι επιλογές των ΗΠΑ, ο ρόλος της Ρωσίας, το μέλλον του Ιράν και βέβαια οι σχέσεις των Αράβων με τη Δύση. Ο παράγων Ελλάδα είναι προβλέψιμος. Η Ελλάδα έχει εναποθέσει τις ελπίδες της στην ΕΕ και πιστεύει ότι, αν ενθαρρυνθεί η Τουρκία στην ευρωπαϊκή της πορεία, οι σχέσεις ανάμεσα στις δυο χώρες θα είναι αγαθές. Από το 1974 οι κυβερνήσεις Καραμανλή, Παπανδρέου, Μητσοτάκη και Σημίτη, αντιμετωπίζουν την ασύμμετρη σχέση με τη γείτονα σαν κύριο αμυντικό πρόβλημα της Ελλάδος. Η σχέση παραμένει ασύμμετρη γιατί αφορά σε δυο χώρες που βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης, με διαφορετικό μέγεθος και διαφορετική στρατηγική σημασία. Η μεταψυχροπολεμική εποχή επέτεινε την εθνοκεντρική τάση των Τούρκων ενώ η Ελλάδα έχει περάσει στην υπερεθνική λογική των ευρωπαϊκών προβληματισμών. Κάθε ελληνοτουρκική κρίση επαναφέρει τη χώρα μας σ' ένα αταβιστικό παρελθόν. Είναι λογικό συνεπώς η Ελλάδα να πιστεύει ότι η στροφή της κυβέρνησης Ερντογάν προς την Ευρώπη καθιστά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις πιο συμμετρικές και αποκαθιστά το ευρωπαϊκό κλίμα στην εξωτερική μας πολιτική.

1. Barry Buzan & Ole Weaver, *Regions & Power*, Cambridge, 2003.